

R E C E N Z I J O S

Vytautas Urbanavičius. *Sugrąžinta praeitis*. Lietuvos didžiųjų kunigaikščių rūmų studijos. T. XII. Vilnius: Nacionalinis muziejus Lietuvos didžiosios kunigaikštystės valdovų rūmai, 2011. 410 p.

Tokią knygą galėjo parašyti bet kas, tačiau parašė tik V. Urbanavičius. Jos sumanymas visiškai paprastas. Trumputis įvadas (p. 5–10), dar trumpesnis „Vietoj pabaigos“ (p. 406–408) ir tyrinėtų senkapių, įvairių mitologinių vietų, atskirų kapaviečių, pavienių geležies amžiaus kapinytų ir pilkapių ataskaitų publikacijos – iš viso 33. Jose aprašyti 132 įvairūs archeologijos objektai, kurių daugumą (76) sudaro valstybės laikų senkapiai (tarp jų 10 buvo ir iš geležies amžiaus ar dar ankstesnių laikų), 4 akmenys, 4 alkakalniai, 2 pylimai, dvarvietė, kaimvietė, kalva, senamiestis. Iš jų netyrinėti 35. Ir viskas. Publikacijose nuorodų nedaug – vos viena kita, dažnai ir visai jų nėra. Jose tik tyrimų aprašymas pagal perkasas bei tyrinėtus ar žvalgytus objektus (daugiausia kapus) ir daugybė iliustracijų (574), knygoje sunumeruotų iš eilės. Tai – tyrimų situacijos planai (34), perkasų planai (103), kapų planai (24), kapų ar jų fragmentų nuotraukos (179), radinių piešiniai (103), radinių fotografijos (6), bendri objektų vaizdai (50), bendri tyrimų vaizdai (46), rekonstrukcijos (9), taip pat 18 kitokio pobūdžio iliustracijų įvade, pabaigoje ir paskirose publikacijose. Į kiek didesnę nei įprastinio formato knygą sudėta informacija apie 1 313 tyrinėtų griautinių ir 71 degintinį žmogaus kapą, 100 griautinių žirgų kapų su 134 jų griaučiais. Visa tai rasta ištyrus didesnę nei 21 866 m² (per 2 ha) plotą.

Tokius V. Urbanavičiaus archeologinių tyrimų per tris lauko tyrimų dešimtmečius statistikos rezultatus galima suskaičiuoti pagal šią knygą, tačiau jie nėra tikslūs – jų yra kur kas daugiau. Net bendras tyrinėtas plotas nėra tikslus ir daug kur smarkiai viršija skelbtąjį. Tai ypač matyti pagal Kavarsko (Anykščių r.) Kopyčkalnio tyrinėjimus: 1974 m. čia nurodomas 562 m² ištirtas plotas (p. 284), tačiau iš paskelbto bendro tyrinėjimų plano (p. 263, pav. 396) matyti, kad ištirtas daug didesnis plotas. Kadangi minėtas planas turi mastelį, o tekstinėje dalyje nurodyti perkasų dydžiai, apskaičiuotas realus ištirtas plotas sudaro 793,1 m². Didelį skirtumą pirmiausia lėmė likęs nepriskaičiuotas tyrinėtas bažnyčios plotas (pagal planą 16,6 × 12,7 m). Šiuo atveju paradoksalu tai, kad publikacijoje net nenurodomas atkastos mūrinės bažnyčios dydis. Jį aptinkame tik pirminėje tyrimų publikacijoje (16,5 × 11,2 m – žr. Česnys, G.; Urbanavičius, V. Archeologiniai tyrinėjimai Kavarsko vienkiemiuose 1974 ir 1975 metais. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1974 ir 1975 metais*. Vilnius, 1977, p. 163). Į tirtų perkasų plotus liko neįtraukti kapų išpjovų dydžiai (jie nenurodyti ir publikacijos tekstinėje dalyje), ir tai labai būdinga visiems V. Urbanavičiaus tyrinėjimams. Tą patį galima pasakyti ir apie 1975 m. tyrinėjimus: čia, be nenurodyto dydžio išpjovų, į bendrą ištirtą plotą (46 m², p. 287) liko neįskaičiuotas kriptos tyrinėjimų plotas (p. 286, mažiausiai 3,1 × 1,7 m) ir neįvardyto dydžio perkasa Kopyčkalnio šiaurės vakarinėje papėdėje stovėjusio pastato vietoje (p. 286). Nesant bendro 1975 m. tyrinėjimų plano (remiantis aptariama publikacija jį apytikriai galima atkurti), neįmanoma apskaičiuoti šios perkasos ploto. Visiškai neaiškus ir sakinyš p. 285, kur rašoma, kad „siekiant įsitikinti, ar 20 ir 23 perkasose randamos griuvenos yra bažnyčios, ar kito sugriuvusio pastato liekanos, buvo nuimtas maždaug 10 cm storio sluoksnis visoje Kopyčkalnio V dalyje“. Neaišku, ar šis neįvardyto dydžio plotas priskaičiuotinas prie tyrinėtų, ar ne (jame, matyt, buldozeriu buvo nustumta velėna), o perkasa 23 išvis nebuvo tiriama (gal tai korektūros klaida – turėjo būti perkasa 22?). Tuomet bendras Kavarsko Kopyčkalnyje ištirtas plotas pagal publikaciją yra 608 m², realus – didesnis nei 846 m², t. y. didesnis beveik 30 procentų.

Reikia pažymėti, kad nėra visiškai tikslus ir ištirtų kapų skaičius. Kapinynus tyrinėjantys archeologai žino, kad paprasčiausioje kapų apskaitoje egzistuoja bent dvi metodinės problemos, lemiančios ištirtų kapų skaičių: kada kapą laikyti viengubu ir kada – keliagubu, kada jį laikyti apardytu, o kada – suardytu. Kiekvienas tyrėjas šias problemas sprendžia daugiau individualiai ir abiem atvejams turi savo kriterijus. Toks patyręs senkapių tyrėjas V. Urbanavičius, be abejo, čia problemų nekelia – bent jau dėl savo tyrinėjimų masto. Problema kartais kyla nepakankamai apgalvojus pačius paprasčiausius dalykus – Kavarsko Koplyčkalnio atveju kapų numeraciją bažnyčioje. Norint išskirti šiuos kapus iš šventoriuje palaidotųjų, šie kapai numeruoti lotyniškos abėcėlės raidėmis (šiuo atveju nesvarbu kokios konkrečiai). Tačiau bažnyčios tyrimų metu rasta nemažai kapų, jiems numeruoti abėcėlės raidžių neužteko, tad teko naudoti skaičius, o juos skaičiuojant buvo padaryta nedidelė klaida – pagal publikaciją bažnyčioje rasta 30 kapų, o nurodyta 29 (matyt, buvo praleistas kapas A1).

Į aptariamą knygą netilpo mažiausiai 13 V. Urbanavičiaus tyrinėtų archeologinių objektų aprašymai. Autorius paaiškina atsisakymą pakartotinai skelbti Jakštaičių ir Obelių senkapių medžiagą (p. 8). Abu jie yra didelės apimties (juose ištirta atitinkamai 1 534 m² ir 6 174 m², rasti 215 ir 229 kapai (Obelių atveju įskaitant degintinius ir žirgų)), tad jų pakartotinės publikacijos būtų labai išplėtusios knygą. Tačiau lieka neaišku, kodėl nebuvo paskelbti nedidelių apimčių senkapių tyrimų Zarasų rajone 1978 m. rezultatai (Juškėnų, du Lyglaukių, Maniuliškių, Medoliškių senkapiai) bei tų pačių metų nerezultatyvių Kurklintiškių senkapio (Ukmergės r.) tyrimų duomenys (jų ataskaitą žr. Tautavičius, A.; Urbanavičius, V. 1977 ir 1978 m. žvalgomosios archeologinės ekspedicijos ataskaita. *Lietuvos istorijos instituto Rankraštynas*, f. 1, Nr. 654). Knygoje akivaizdžiai siekta paskelbti kuo daugiau tyrimų, nes įtraukta ir 1981 m. bei Medininkų pilies (Vilniaus r.) 1994 m. tyrimų pabaiga (visų jų ataskaitos yra tame pačiame Lietuvos istorijos instituto Rankraštyne (inventoriniai numeriai atitinkamai 1593, 1594, 1855, 3069 ir 3068)).

Visa tai įvertinus galima teigti, kad V. Urbanavičius yra ištyręs apie 2 000 kapų maždaug 3 ha plote. Pagal šiuos parametrus jis yra rekordininkas tarp Lietuvos archeologų (nors nurodoma, kad Vilniuje Napoleono kareivių 1812 m. masinėje kapavietėje buvo identifikuoti mažiausiai 3 269 kapai (Kuncevičius, A.; Poškienė, J. The 2002 excavation of the Vilnius mass grave of soldiers from Napoleon's Grand Armée. *Archaeological Investigations in Independent Lithuania 1990–2010*. Vilnius, 2012, p. 163), atskirai jų ištirta 600 (Poškienė, J. Napoleono Didžiosios Armijos karių masinės kapavietės tyrinėjimai Vilniuje. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 2002 metais*. Vilnius, 2005, p. 221). Unikalu, kad šių tyrimų didžiumą mes galime aptikti vienoje knygoje.

Kaip ir kiekvienoje publikacijoje, aptariamoje knygoje pasitaiko paskirų korektūros klaidų, kartais galinčių net pakeisti prasmę, pvz., Ažugirių senkapyje buvo ištirti 56 griautiniai XIV–XVII a. kapai, o išvadose nurodoma, kad ištirti „56 sudegintų mirusiųjų kapai“ (p. 327). Keliose vietose ties straipsniais galėjo būti pateiktos išsamesnės nuorodos į ankstesnes publikacijas, juo labiau kad kai kurios jų net detalesnės už skelbiamas šioje knygoje. Išsamią Ažugirių ir Diktarių senkapių tyrinėjimų medžiagą 1995 m. paskelbė S. Urbanavičienė (Urbanavičienė, S. Ažugirių kapinynas. *Lietuvos archeologija*. Vilnius, 1995, t. 11, p. 152–168; Urbanavičienė, S. Diktarių kapinynas. *Lietuvos archeologija*. Vilnius, 1995, t. 11, p. 169–206). Pagaliau knygoje reikėjo nurodyti ir skelbiamų ataskaitų inventorinius numerius, nes tai pirminis šaltinis.

Iš visų publikacijų išsiskiria Gervėnų Šiurpkalnio (Šiaulių r.) 1973 ir 1982 m. tyrinėjimų apibūdinimas, kuris tėra ankstesnio straipsnelio pakartojimas (Urbanavičius, V. Gervėnų Šiurpkalnio tyrinėjimai. *Archeologiniai tyrinėjimai Lietuvoje 1982 ir 1983 metais*. Vilnius, 1984, p. 140–142), o pastarasis kažkodėl nurodytas tik teksto išnašoje. Jame nėra kapų aprašymų, net dviejose paskelbtose nuotraukose neaiškus kapų numeris. Vienintelis vertingas šio straipsnelio elementas yra tyrinėjimų planas (p. 178, pav. 305). Archyvuose nėra šių tyrinėjimų ataskaitos, ir tai yra tam tikras praradimas, tačiau paskelbta grafinė tyrimų medžiaga rodo ją bent kažkokią esant. Šiuo atveju būtų itin pravertęs atitinkamas paaiškinimas.

Ankstesne savo veikla, tyrinėtų archeologinių objektų paskelbtos medžiagos visuma ir ypač šia aptariama knyga V. Urbanavičius pelnė garbingą pirmą vietą Lietuvos archeologijos moksle. Absoliučiai daugumai Lietuvos archeologų 99 proc. paskelbtų tyrinėjimų lieka nepasiekiamu tikslu, nors jie yra ištyrę kur kas mažiau, nei tai per savo lauko tyrinėjimų sezonus 1966–1993 m. padarė V. Urbanavičius. Taigi *Sugrąžinta praeitis* kartu yra ir į mokslinę apyvartą kartą ir visiems laikams sugrąžinta į žemę atgulusi mūsų istorijos dalelė.

Gintautas ZABIELA